

Ylitalo Milla

Surevan lapsen tukeminen varhaiskasvatuksessa

Kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Kasvatustieteiden kandidaatti, erityisesti varhaiskasvatus
2019

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Surevan lapsen tukeminen varhaiskasvatuksessa (Milla Ylitalo)

Kasvatustieteen, erityisesti varhaiskasvatus, kandidaatin tutkielma, 30 sivua

Toukokuu 2019

Tutkielma käsittelee varhaiskasvatuskäisen lapsen surua, suruprosessia ja varhaiskasvatuksen työntekijöiden ammatillisia valmiuksia ja keinoja tukea surevaa lasta. Tutkielma on tyyliltään kvalitatiivinen narratiivinen kirjallisuuskatsaus, jonka pääasiallinen aineisto on suomenkielistä kasvatusalan kirjallisuutta. Tutkielmassa määritellään aihepiiriin keskeisiä käsitteitä koskien lapsen kokemaa surua. Tutkielman tavoitteena on vastata siihen, mitä lapsen suru on, miten se ilmenee ja kuinka varhaiskasvatuksen ammattilainen voi tukea lasta surun käsittelyssä. Tämän tutkielman keskeisiä aiheita ovat suru ja kuolemakäsitys, kuoleman ymmärtäminen eri ikäkausina, varhaiskasvatushenkilökunnan roolit surevan lapsen tukemisessa sekä erilaiset toimintamuodot voimaannuttavina työvälineinä. Jokaisen surevan suruprosessi on yksilöllinen, ja surua aiheena on käsiteltävä lapsen ikätason mukaisesti. Varhaiskasvatuksen työntekijöillä on erilaisia valmiuksia ja työvälineitä surevan lapsen tukemisessa. Varhaiskasvatuksen työntekijät muodostuvat varhaiskasvatukseen osallistuvalla lapselle tärkeiksi aikuisiksi, jotka tukevat lasta ja hänen perhettään hankalissakin elämäntilanteissa. Surevan lapsen kohtaaminen, hänen ajatustensa kuunteleminen ja asiasta keskusteleminen auttavat lasta käsittelemään suruaan. Tarvittaessa varhaiskasvatuksen työntekijät ohjaavat surevan lapsen tai hänen perheensä muun avun piriin, mikäli varhaiskasvatuksessa saatavilla oleva tuki ei ole riittävää. Surua on käsiteltävä lapsen kanssa hänen ikätasolleen sopivalla tavalla ja vastata lapsen tarpeisiin. Liikunnan ja taiteen eri keinoja voidaan käyttää surevaa lasta voimaannuttavina työvälineinä.

Avainsanat: Varhaiskasvatus, suru, surutyö, lapsi, tukeminen

Sisältö / Contents

1 Johdanto.....	5
2 Tutkimuksen teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat	7
2.1 Teoreettiset lähtökohdat ja tutkimuksen tavoitteet.....	7
2.2 Metodologia	9
3 Suru tunteena.....	11
4 Kuoleman ymmärtäminen	17
5 Taide ja liikunta voimaannuttavina työvälineinä	19
5.1 Taide työvälineenä	19
5.1 Liikunta työvälineenä.....	21
6 Varhaiskasvatuksen työntekijät tukemassa surevaa lasta ja perhettä	22
6.1 Uskonnollinen ulottuvuus surun käsittelyssä	22
6.2 Varhaiskasvatuksen ammattilaiset ja yhteistyö.....	22
6.3 Ammatillinen erityisosaaminen	25
6.4 Surevan lapsen kohtaaminen.....	28
7 Johtopäätökset ja pohdintaa.....	30
8 Lähteet / References	33

1 Johdanto

Tutkielmassani käsittelen varhaiskasvatuksen työntekijöiden roolia varhaiskasvatukseen osallistuvan lapsen kohdatessa surua. Tutkielman sisällöt käsittelevät 0-7-vuotiaiden lasten kohtaamaa surua sekä sitä, miten varhaiskasvatuksen ammattilaiset voivat auttaa lasta surusta selviytymisessä. Tutkimusaihe tukee omaa ammatillisuuttani ja pedagogisia valmiuksia toimia kriisitilanteen vaatimalla tavalla. Aihe on koskettanut lähipiirissäni olevia perheitä muutamia vuosia sitten, joka osaltaan on herättänyt mielenkiintoni aihetta kohtaan. Tutkielman tavoitteena on selvittää, miten varhaiskasvatuksen työntekijä kykenee omassa ammatillisessa roolissaan tukemaan lasta ja hänen perhettään heidän elämässään suuren tai pienen surua aiheuttavan kriisin kohdatessa. Tutkielmaa tehdessäni olen havainnut tämän kirjoittamisen toimineen myös osana omaa suruprosessiani menettämiäni läheisiä kohtaan, ja osaltaan auttanut ymmärtämään omia lapsuudessa kokemiani menetyksiä ja niiden aiheuttamia kokemuksia uusin silmin.

Tutkimuskysymystä ja ongelmaa pohtiessani kiinnostukseni kohdistui erityisesti lapsen elämässä mahdollisesti kohtaamiin kriiseihin ja niistä selviytymiseen. Tutkimuksen aiheen suunnittelussa kiinnostuin vanhempien eron vaikutuksista lapsuuteen, mutta aiheeseen hieman perehdyttyäni päädyin hylkäämään tämän tutkimusongelman. Vanhempien ero aiheena on arkipäiväistynyt viime vuosikymmeninä, enkä näe sen enää olevan niin ajankohtainen tutkimusongelma sellaisenaan. Vaikka vanhempien ero onkin aina eräänlainen kriisi perheessä, ja vaikuttaa lapsen lapsuuteen merkittävästi, ei vanhempien ero kuitenkaan automaattisesti ole negatiivisesti koettu asia. Kiinnostuin kuitenkin edellä mainittuun aiheeseen tutustuessani kriisien kohtaamisesta lapsuudessa, ja päätin tarkastella syvemmin lapsen surua ja varhaiskasvatuksen työntekijöiden roolia surutyön tukemisessa. Tutkimukseni tutkimusongelmana on lapsen surutyö.

Lapsen surutyötä on tutkittu jonkin verran, mutta löytämäni tämän aihepiirin tutkimukset ovat painottuneet lähinnä isompien, jo kouluikäisten lasten suruun ja sen käsittelemiseen koulussa. Koen tästä löytyvän tutkimusaukon tutkimukselleni, sillä olen kiinnostunut erityisesti varhaiskasvatusikäisten lasten surun käsittelystä ja varhaiskasvatuksen opettajan ja muiden varhaiskasvatuksen ammattilaisten roolista käsittelyn tukemisessa. Aihetta läheltä käsitteleviä tutkimuksia löytyy kuitenkin jonkin verran. Esimerkiksi Vilma Ylimaunu (2016) on tutkinut

kuoleman esittämistä lastenkirjallisuudessa kandidaatin tutkielmassaan, joka voidaan liittää varhaiskasvatuksen tutkimusalueelle. Varhaiskasvatushenkilökunnan roolista käsin kuvattuna lapsen surusta ja sen käsittelyn tukemisesta ei löydy suurta määrää olemassa olevia ajankohtaisia tutkimuksia; useat aihetta käsittelevät tutkimukset ja teokset ovat jo kohtalaisen iäkkäitä.

Useiden suomalaisten yliopistojen opettajankoulutuksissa kiinnitetään nykyään huomiota opiskelijoiden omiin tunteiden säätelyyn taitoihin, jotta heillä olisi paremmat mahdollisuudet valmistuttuaan opettaa lapsille tunteiden käsittelyä (Kokkonen, M. 2017b). Varhaiskasvatuksen opettajan koulutuksessa ei kuitenkaan käsitellä kovin syvällisesti kriisitilanteiden, kuten kuoleman ja siitä aiheutuvan surun kohtaamista. Tämä osaltaan vahvistaa tutkimukseni tarpeellisuutta. Omaan tutkintooni kuuluu kahden opintopisteen verran uskonto- ja etiikkakasvatusta sekä kolmen opintopisteen lapsen oikeudet ja lastensuojelun perusteet -kurssi, minkä itse olen kokenut vähäiseksi määräksi. Asiaa sivutaan jonkin verran myös muilla kursseilla, mutta määrä jää todella vähäiseksi. Opiskelijan oma motivaatio ja mielenkiinto perehtyä surun käsittelyyn lapsen kanssa on merkittävä tekijä, joka vaikuttaa surevan lapsen tukemisen valmiuksiin työelämässä.

Keskimäärin kolme prosenttia alle 18-vuotiaista on kokenut vanhemman tai huoltajan kuoleman. Tähän lukuun ei ole laskettu niitä lapsia, jotka ovat kokeneet surua esimerkiksi sisaruksen tai muun hänelle merkittävän henkilön kuoleman johdosta. Todellisuudessa siis surua kohdanneiden lasten määrä on huomattavasti suurempi, kuin mainittu kolme prosenttia. (Griese, B., Burns, M., Farro, S., Talmi, A. & Silvern, L. 2017, 540.) Tarve lapsen surun käsittelyyn liittyvään osaamiseen varhaiskasvatuksessa on merkittävä.

2 Tutkimuksen teoreettiset ja metodologiset lähtökohdat

2.1 Teoreettiset lähtökohdat ja tutkimuksen tavoitteet

Tutkielmani on kvalitatiivinen tutkielma, joka on toteutettu kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Tutkimuksessa käsittelen erityisesti varhaiskasvatuksen työntekijän roolia auttajana varhaiskasvatuksen piirissä olevan surevan lapsen kokiessa surua. Tutkimuksessa käsittelen 0-7-vuotiaiden lasten kohtaamaa surua sekä sitä, miten varhaiskasvatuksen opettaja ja muut varhaiskasvatuksen työntekijät voi auttaa lasta surusta selviytymisessä. Tutkimuksessani käsittelen surua ilmiönä tarkemmin. Surun käsittelyssä ja tarkastelussa on tärkeää ottaa huomioon, mistä juuri kyseinen suru johtuu; onko kyse läheisen tai perheenjäsenen menetyksestä, tai muusta lapsen kokemasta kriisistä seuraavaa surua. Tutkimuksessani määrittelen käsitteen suru, jonka sisällä käsittelen tarkemmin erityisesti lapsen kokema surua. Tärkeänä määriteltävänä käsitteenä ovat myös kuolema sekä lapsen kuolemakäsitys. Avaan tekstissä lapsen kuolemakäsitystä määritellessäni hieman myös aikuisten kuolemakäsitystä, sillä aikuisten suhtautuminen kuolemaan ja suruun vaikuttavat paljon myös lapsen käsitykseen asiasta. Lasten kyky käsitellä traumaattisia tilanteita on usein riippuvainen siitä, miten aikuiset kykenevät käsittelemään lasten kokemuksia heidän kanssaan (Saari, S. 2000, 252).

Tutkielmassa käsittelen varhaiskasvatushenkilökunnan roolia lapsen tukemisessa tällaisessa kriisitilanteessa; minkälaista tukea varhaiskasvatuksen henkilökunta voi tarjota surun työstämisessä sekä lyhyesti myös muiden auttajien roolia. Tutkielmassa käytän koulutetuista varhaiskasvatuksessa työskentelevistä ammattilaisista termejä varhaiskasvatuksen henkilökunta, varhaiskasvatuksen työntekijät ja varhaiskasvatuksen ammattilaiset. Tutkimuksessa käsittelen lapsen surun käsittelyn tärkeyttä ja merkitystä, sekä minkälaisia välineitä on tarjolla surun käsittelyyn. Lasta voimaannuttavien asioiden käsittelyn merkitys korostuu surun keskellä. Koska tutkimus on kandidaatintutkielma, on tutkimus tyyliltään kirjallisuuskatsaus ja näin ollen pohjautuu jo tehtyihin tutkimuksiin. Tarve haastavia ja kipeitä aiheita käsitteleville tutkimuksille on selkeästi olemassa.

Tutkimukseni tavoitteet ja tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Mitä on lapsen suru ja miten se ilmenee?
2. Kuinka varhaiskasvatuksen ammattilainen voi tukea lasta surun käsittelyssä?

Toisinaan lapsia aliarvioidaan heidän kyvyissään ymmärtää sekä käsitellä traumaattisia kokemuksia, sekä kykyä selviytyä niistä. Kuitenkin jos lapselle tarjotaan tarpeeksi mahdollisuuksia traumaattisen kokemuksensa käsittelyyn, toipuvat lapset usein aikuisia nopeammin ja paremmin traumaattisista kokemuksistaan, jollaiseksi esimerkiksi läheisen ihmisen menettäminen voidaan tulkita. (Saari, S. 2000, 251.) Varhaiskasvatuksen opettaja on pedagogisessa vastuussa ryhmästään, ja varhaiskasvatuksen opettajan tulee osata toimia kriisitilanteissa sopivalla tavalla ja pystyä perustelemaan toimintaansa. Erityisesti silloin, kun ryhmään kuuluvan lapsi kohtaa jotain surua aiheuttavaa elämässään, nousee laadukkaan, perustellun ja tavoitteellisen varhaiskasvatuksen merkitys lapsen hyvinvointia ajatellen. Varhaiskasvatuksen opettaja toimii myös oman tiimensä pedagogisena johtajana, jolloin hän on välillisesti vastuussa myös muiden ryhmän työntekijöiden toiminnasta. Varhaiskasvatuksen ammattilaisten on tärkeää osata ottaa sureva lapsi ja perhe huomioon toiminnassa ja sen suunnittelussa. Tutkimukseni osatavoitteena on määritellä käsitteitä, jotka ovat olennaisia lapsen surun ymmärtämisessä ja käsittelyssä.

Tutkimuksen tarkoituksena on tukea varhaiskasvatuksen opettajan ja muiden varhaiskasvatuksen työntekijöiden ammatillisuutta tutkimalla vaikeaksi, ehkä jopa tabuiksiin koettua aihetta. Tunnetaitojen käsittely on kirjattu myös Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin (2016), joka on varhaiskasvatuksen toiminnassa velvoittava asiakirja. Lasten kanssa tulee käsitellä heidän hyvinvointiaan tukevia ja edistäviä asioita, ja heitä autetaan tunteiden ilmaisussa ja itsesäätelyssä. Lasten tunnetaitoja vahvistetaan varhaiskasvatuksessa esimerkiksi opettelemalla havaitsemaan, tiedostamaan ja nimeämään eri tunteita (OPH, 2016, 23). Tunnetaitojen harjoittelun kautta lapsen suruprosessia voidaan käsitellä luontevasti. Surua tuottava kriisi, kuten esimerkiksi lapsen läheisen kuolema, on sellainen kriisi, joka ei arkipäiväisty. Surun kokeminen, käsittely ja siitä selviytyminen ovat tärkeä osa suruprosessia. Lapsen kohtaama suru ja sen käsittely erityisesti voimaannuttavasta näkökulmasta on ajankohtainen aihe, mutta haastava tutkittava. Ihminen voi kokea surua useista eri syistä, eikä surun aiheuttaja välttämättä ole muille niin näkyvä kuin surevalle itselleen. Tämä tutkielma painottuu erityisesti läheisen kuoleman aiheuttamaan suruun ja sen käsittelyyn.

2.2 Metodologia

Tutkimus on toteutettu kuvailevana narratiivisena kirjallisuuskatsauksena. Narratiivisen kirjallisuuskatsauksen kautta on mahdollista muodostaa laaja kuva käsiteltävästä aiheesta, saaden aikaan helppolukuisen lopputuloksen, jolla järjestetään epäyhtenäistä tietoa loogiseksi kokonaisuudeksi. Narratiivisen kirjallisuuskatsauksen käyttäminen tutkielman menetelmänä on yleistä juuri opetusalan kirjallisuuskatsauksissa. Narratiivinen kirjallisuuskatsaus antaa tutkijalle vapautta valita aineistonsa tutkimukseensa sopivilta osin laajalta kentältä. (Salminen, A. 2011, 6.) Aineistoni koostuu pääasiassa kasvatustieteellisestä kirjallisuudesta ja julkaisuista, sekä jonkin verran myös psykologian alan julkaisuista. Tutkimuksen painotus keskittyy kasvatustieteen tutkimuksen, erityisesti varhaiskasvatuksen kentälle, joskin aiheesta johtuen käsittelen aihetta osittain myös psykologisen tieteellisen tutkimuksen kautta. Aineiston keräämisessä hyödynnän erilaisia tietokantoja, kuten Artoa, Ebscoa, Oula Finnaa ja Outi Finnaa. Tutkimusaineistoni koostuu suurimmaksi osaksi suomalaisesta tutkimuksesta ja julkaisuista, mutta käytän aineistossani myös kansainvälisiä lähteitä. Narratiivinen kirjallisuuskatsaus sopii tutkielmani tekniikaksi, sillä sen tarkoituksena on auttaa ajantasaistamaan tutkimustietoa (Salminen, A. 2011,7).

Tutkielmani aihe on luonteeltaan sellainen, että eettiset kysymykset ovat erittäin olennainen osa sitä. Tutkimusta tarkastellessa tulee ottaa huomioon muun muassa katsomuksellisuuden näkökulma, sillä esimerkiksi varhaiskasvatuksen ammattilaisen ja lapsen perheen kuolemakäsitykset voivat poiketa toisistaan. Erilaisista vakaumuksista lähtöisin olevia käsityksiä tulee käsitellä tietynlaisella herkkyydellä ja niitä kunnioittavalla tavalla. Tutkimus keskittyy länsimaiseen ihmiskuvaan ja siihen sidoksissa olevaan kuolemakäsitykseen, eikä pureudu syvemmin minkään tietyn uskontokunnan käsitykseen kuolemasta tai mahdollisesta kuoleman jälkeisestä. Tutkielman tavoitteena on tarkastella kuolemaa ja siitä aiheutuvaa surua mahdollisimman objektiivisesta näkökulmasta, mutta lukijan on silti hyvä ottaa huomioon kirjoittajan osittain tiedostamaton sidoksisuus länsimais-kristilliseen käsitykseen ihmisestä, ihmisyydestä, elämästä ja kuolemasta. (Pentikäinen, J. 2003.)

Tutkielman sisältöön liittyvien eettisten kysymysten lisäksi tutkimuksen aineiston käsittelyyn liittyy eettisiä kysymyksiä. Yhdeksi suureksi eettiseksi kysymykseksi nousee aineiston

luotettavuus ja akateemisuus. On tärkeää pystyä arvioimaan lähteitä kriittisesti, ja pohtimaan niiden oikeellisuutta ja luotettavuutta tieteellisen tutkimuksen viitekehyksessä. Oikean viittaustekniikan käyttäminen nousee myös tärkeään rooliin luotettavan tutkielman tekemisessä. Lisäksi tutkielman luotettavuuteen liittyy objektiivisuuden näkökulma. Tieteen yksi perinteinen vaatimus on, että tutkimustyön tekijän tulee pitää itsensä ja oma näkökantansa erillään tutkimuskohteestaan. Ihmistä tutkivissa tieteissä kuitenkin on otettava huomioon, että tällainen täysin objektiivinen asian tarkastelu on lähes mahdotonta. Ihmistä tutkivissa tieteissä laadullista tutkimusta koskevat vaatimukset lähtevät ihmisyyden erityislaadusta käsin, ja tutkija ja tutkittava ovat väistämättä kietoutuneet samankaltaiseen merkitysten kokonaisuuteen. (Varto, J. 2005. 15, 23)

Osa käyttämästäni aineistosta on jo kohtuullisen iäkstä, mutta olen pystynyt täydentämään niitä myös useammilla tuoreemmilla lähteillä. Uusia teoksia ja tutkimuksia aiheesta löytyy aika niukasti, mikä puolestaan osoittaa tutkimuksen tarpeellisuuden ja tärkeyden. Lamminmäki-Vartian ja Kuusiston (2017, 148.) mukaan olisi todella tärkeää vahvistaa kasvatusalan ammattilaisten katsomuksiin liittyvää osaamisaluetta jo heidän koulutusvaiheista lähtien. Varhaiskasvatuksen opettajien koulutuksen sisällöissä on eroja yliopistojen välillä. Lisäksi tätä näkökulmaa tarkastellessa tulee ottaa huomioon myös muut varhaiskasvatusalalla työskentelevät henkilöt, joiden koulutustaustoissa on suuria eroja. Varhaiskasvatuksen parissa työskentelee tällä hetkellä myös paljon sellaisia henkilöitä, joilla ei ole koulutusta alalle, mikä luonnollisesti vaikuttaa heidän valmiuksiinsa toimia haastavissa tilanteissa.

3 Suru tunteena

Useat teoreetikot ovat nimenneet ilon, vihan, inhon, surun, hämmästyksen ja pelon ihmisen perustunteiksi. (Pihlaja, P. 2018) Surevan lapsen kanssa–teoksessa kanssa (Erkkilä, Holmberg, Niemelä, Ylönen) käsitellään lasta ja lapsen surua. Tutkijoiden mukaan suru on tärkeä ja luonnollinen tapahtumasarja, joka yleensä käynnistyy ihmisessä automaattisesti hänen koettuaan jonkin suuren menetyksen. Suuret menetykset useimmiten liittyvät läheisen henkilön kuolemaan, mutta samankaltainen prosessi voi seurata myös muunlaista menetystä. Lapsi voi surra myös avioeroja, omaa tai läheisen sairautta, ystävyysuhteiden katkeamista tai vaikkapa muuttoa tutusta ympäristöstä vieraaseen. (Lindqvist 2003, 9).

Suru on jonkin menetyksen, ikävän tapahtuman tai jonkin epämieluisan olotilan aiheuttama voimakas ja pitkään kestävä mielihahan tunne. Surua voi kuvata myös sanalla murhe. Suru pitää sisällään joukon erilaisia reaktioita menetykseen tai menetyksen uhkaan, tunteita, asenteita ja käyttäytymistä. Jokaiseen suruun vaikuttavat surevan ihmisen persoonallisuus ja aikaisemmat menetykset sekä niiden merkitykset. Myös aikaisemmin koetut surukokemukset vaikuttavat surun käsittelyyn; surevan aiemmin saama tuki tai tuen puute surutyön aikana ovat merkittäviä tekijöitä uuden surun kokemisen ja käsittelyn kannalta. (Poijula, S. 2002, 18). Perheenjäsenen, ystävän tai sukulaisen kuoleman lisäksi lapsi voi surra myös kodin, koulun tai muun omaisuuden tuhoutumista. Perheen ja lasta ympäröivän yhteisön tuki tai tuen puute surevalle lapselle vaikuttaa hänen surureaktioihinsa joko auttavasti tai vahingoittavasti. (Poijula, S. 2016, 119.) Viimeisten vuosikymmenten aikana tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että suruprosessin aikana lapsen saaman tuen laadulla on merkittävä vaikutus siihen, kuinka lapsi selviytyy surustaan (Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C. & Pavlidi, L. 2002, 324).

Suru on jatkuva sopeutumisprosessi, joka käynnistyy menetyksen aiheuttamana. Suru muuttaa aina ihmistä, ja sen psykologinen prosessi helpottaa sopeutumista uuteen tilanteeseen. Suremisen kautta sureva tunnustaa menetyksen todeksi, ja alkaa nähdä elämän uudenlaisena ilman menetettyä henkilöä. (Poijula, S. 2016, 113.) Jokaisen suruprosessi on yksilöllinen tapahtuma. Suru ei kuitenkaan ole pelkästään yksilön sisäinen prosessi, vaan siihen liittyy myös surun sosiaalinen ulottuvuus (Itkonen, J. 2017, 2111). Surevan sosiaalinen

ympäristö ja siinä tapahtuva reagointi on aina olennainen tekijä siinä, millaiseksi yksilöllinen suruprosessi muodostuu. Kaikki ihmisen toiminta tällaisessa tilanteessa voi tarjota mahdollisuuden ja paikan surutyölle. Surutyön määritelmä voisikin olla paljon laajempi, kuin millaiseksi se on ymmärretty. (Hunt, K. 2006, 42.)

Aikuisille surun tunne ja itku näyttäytyvät usein lohduttomana, vaikeana reaktiona. Aikuiset kokevat surua kohdattuaan suurta menetystä tai jonkinlaista hallitsemattomuutta elämässään. Aikuisilla usein on tarve hallita ja peittää tunteitaan, jonka vuoksi sureminen usein tuntuu vaikealta. Riemu, nauru, yllätyksellisyys, inho ja pelko tuntuvat usein olevan aikuisten mielestä helpommin käsiteltävissä olevia asioita kuin hallitsematon suru, joka voimakkaimmillaan saa aikaan hyvin voimakkaan alkukantaisen reaktion, itkemisen. Lapset puolestaan taas itkevät useista erilaisista syistä, eikä menetyksen tarvitse välttämättä olla suurikaan saadakseen lapsen kokemaan surua tai itkemään. Lapsille tunteet ovat samanarvoisia, joita lapset myöhemmin aikuisten avulla arvottavat kokemuksiksi. Kaikki tunteet ovat lapsuudessa samalla tavalla sallittuja ja yhtä merkityksellisiä, joita voidaan myöhemmissä elämänvaiheissa joko avata, tukahduttaa tai käsitellä. (Köngäs, M. 2018, 194.) Myöhemmissä elämänvaiheissa tapahtuva tunteiden käsittely vaikuttaa siihen, miten henkilö kokee muut samanlaisia tunteita herättävät kokemuksensa.

Lapsen suru ja ikävä ovat erilaisia kuin aikuisen suru ja ikävä. Lapsi kokee hetkittäin lamaavaa surua, hetkittäin taas leikkii kavereiden kanssa ja toimii normaalisti omassa arjessaan. Jokaisen perheen tapa elää surussa ja kaipauksessa on omansa. On tärkeää, ettei lasta jätetä yhteisen kokemuksen ulkopuolelle tai kohdella häntä epärehellisesti. (Jarasto, P. 2002, 59.)

Lapsen menetettyä läheisensä on aikuisten hyvä muistaa, etteivät lapset ole surullisia pitkiä ajanjaksoja yhtäjaksoisesti, vaan lapset kykenevät suremaan pieniä hetkiä kerrallaan, palaten taas myöhemmin surun käsittelyyn. Tunteiden ilmaisun lyhytkestoisuus kerrallaan voi aikuisen silmiin näyttää siltä, että lapsi ei reagoisi kovin voimakkaasti suruun. Lapset kuitenkin kaipaavat kuolleita läheisiään, muistavat ja ajattelevat heitä pitkään, ja palaavat surun käsittelyyn usein. (Poijula, S. 2016, 118.) Lapsen surua voidaan kuvata vertauskuvallisesti raidallisena –välillä surua, välillä iloa (Bendt, I. & Dalmo, T. 1999, 256).

Pienten lasten on hankala kestää surun tunnetta, jonka takia he välttävät surun aiheuttamaa henkistä kipua. Menetys vaikuttaa lapsiin, ja lapsen kestokyky suruun kasvaa iän myötä.

Lapset käsittelevät suruaan usein leikin kautta. Surevan lapsen leikeissä voi toistua esimerkiksi kuolleelle läheiselle soittaminen, jonka kautta lapsi käsittelee sitä, ettei hänen kaipaamansa läheinen vastaakaan enää, kuten hän eläessään olisi tehnyt. (Poijula, S. 2016, 103.)

Surevan lapsen tavoitteena on pyrkiä henkiseen tasapainoon, saada sisällään mylläävät tunteet jäsenettyä itselleen tunnistettavaan muotoon. Jotta lapsi onnistuu tässä, on hänen saatava reaktioihinsa vastakaikua ympärillään olevilta vertaisilta. On tärkeää, että aikuiset näyttävät myös omat surun tunteensa lapsille, jotta lapset oppivat myös aikuisten kokevan samanlaisia tunteita, ja ymmärtävät niiden olevan normaaleja. (Kullberg-Piilola, T. 2000, 20.) Voimakkainta suru on ensimmäisten viikkojen aikana tapahtuneen jälkeen, ja surun tulisi pikkuhiljaa lievitä ajan kuluessa. Kuitenkin kuoleman vuosipäivän tai kuolleen syntymäpäivän aikoihin suru voi voimistua ja tulla esiin uudelleen. (Poijula, S. 2016, 118.)

Lapsia voidaan valmistella väistämättömiin menetyksiin ja vahvistaa heidän voimavarojaan tulevia menetyksiä varten. Esimerkiksi puhumalla lapsen kanssa pienistä menetyksistä, auttamalla häntä ilmaisemaan surua ja ottamaan vastaan lohdutusta, aikuinen tukee lapsen valmiuksia käsitellä surua aiheuttavia tapahtumia. Kirkossa vierailu, hautausmaalla käyminen ja kuolleiden henkilöiden elämästä keskustelu voivat myös toimia keinona ymmärtää elämää ja kuolemaa. (Poijula, S. 2016, 105.) Osalle lapsista kuolema on luonnollinen asia, jonka ajatukseen lapsi on tottunut vuodenaikojen vaihtelun tai eläinten menehtymisen kautta. Eri vuodenaikoihin tapahtuu luonnon kiertokulkuun kuuluvaa syntymää ja kuolemaa, joiden kautta lapsi voi oppia hahmottamaan ja ymmärtämään kuolemisenkin olevan luonnollista. Keväällä luonto herää eloon kasvien kasvun ja eläinten lisääntymisen kautta, ja syksyn ja talven tullen osa kasveista kuihtuu ja esimerkiksi hyönteiset kuolevat. Edellä mainittujen tapahtumien kautta lapsi voi oppia ymmärtämään elämän rajallisuutta ja sitä, ettei ihmisenkään aika ole loputon. (Ranssi-Martikainen & Juvonen, 2002, 35.) Lapsi voi kohdata surua myös pihalta löytyneiden kuolleiden luonnon eläinten avulla (Kullberg-Piilola, T. 2000, 124). Mikäli lapsella ja hänen perheellään on lemmikkieläimiä, syntyy lapsella yleensä lemmikkieläimeen kiintymyssuhde. Yleisesti lemmikkieläimet ovat lyhytikäisempiä kuin ihmiset, ja lemmikkieläimen kuolema onkin usein ensimmäinen menetys, joka lapselle tulee vastaan elämässään. Lemmikkieläimen menetyksen merkitystä ja surureaktioita ei pidä missään tapauksessa vältellä (Poijula, S. 2016, 98), sillä nämä surun tunteet ja reaktiot ovat lapselle tarpeellisia ja aitoja (Kullberg-Piilola, T. 2000, 124).

Todennäköisimmin lapsi kohtaa ensimmäisenä läheisen ihmisen menetyksen aiheuttamana suruna isovanhempiensa kuoleman, ja kokemus tästä menetyksestä saattaa olla suhteellisen yleinen lapsen kaveripiirissä. Sisaruksen tai oman vanhemman kuolema on paljon harvinaisempaa kuin isovanhemman kuoleman kohtaaminen, ja tällöin vertaistukea voi olla hankalampi löytää omasta vertaisryhmästään. (Kokko, M. 2012, 320.) Lapsen kokemista menetyksistä suurin mahdollinen on eroon joutuminen omista vanhemmistaan (Poijula, S. 2016, 98). Kuoleman ja surun käsittely riippuu paljon siitä, kuka on kuollut ja miten hän kuoli (Petäjä, H. 2002, 62). Lapselle vaikein mahdollinen menetys on vanhemman kuolema. Jos vanhempi kuolee ja katoaa lapsen maailmasta, lapsen turvallisuudentunne alkaa horjua. Perheen sisäinen järjestys ja perheenjäsenten roolit muuttuvat, ja tasapainon palautuminen saattaa kestää pitkään. (Poijula, S. 2016, 115.) On luonnollista, että läheisen ihmisen kuoltua sureva kokee luopumisen vaikeutta. Perheenjäsenten tuen tarve käsittelyssä on aina yksilöllistä. Tukea kaipaavat henkilöt saavat sitä usein perheenjäseniltään, ystäviltään ja muilta läheisiltään, joilla voi olla samankaltaisia kokemuksia. Kaikilla kokemusta jakavia ihmisiä ei kuitenkaan ole lähettyvillä. (Anttonen, M. S. 2016, 105.)

Uuden surukäsityksen mukaan sureva säilyttää jatkuvan kiintymyssiteen kuolleeseen henkilöön (Poijula, S. 2002, 21). Läheisen ihmisen kuolema ei siis tarkoita uuden surukäsityksen mukaan sitä, että kiintymyssuhde loppuisi, vaikka konkreettisen yhdessäolon mahdollisuus läheisen kanssa loppuukin. Sureva lapsi joutuu muokkaamaan suhdettaan kuolleeseen henkilöön siten, että heidän välinen suhteensa muuttuu mielikuvien tason suhteeksi. Mikäli sureva pystyy kohtaamaan menetyksensä ja saa siihen riittävästi tukea, suru toimii ikään kuin oppimisprosessina. Läheisen kuolema saa aikaan vaatimuksen muokata surevan kiintymyssuhdetta kuolleeseen henkilöön, minkä sureva kokee kielteisenä stressinä. (Poijula, S. 2002, 40.) Suru vie lapsella aikaa ja voimia. On siis tärkeää, että aikuiset auttavat lasta surutyössä, tarvittaessa pitkänkin ajan kuluttua tapahtuneesta. (Uittomäki, S., Mynttinen, S. & Laimio, A. 2011, 23.) Surutyön kautta sureva lapsi oppii menetykseensä vähitellen, ja menetetyistä ja suhteesta menetettyyn läheiseen muotoutuu henkilökohtainen tunne ja kokemus tärkeästä yhteydestä. Sureva lapsi oppii toistojen kautta, ettei kuollut ihminen ole konkreettisesti enää olemassa, mutta muistojen kautta hän on silti läsnä. (Poijula, s. 2002, 22.)

Tunteiden aivoalueet on paikannettu fyysisesti ihmisen väliaivoihin. Ihmisen kehitykselle tyypillistä on se, että tunteiden kehittyminen seuraa motoristen taitojen kehittymistä. Tämä tarkoittaa tunteiden kehittyvän lapselle jo varsin varhaisessa vaiheessa. (Vienola, V. 2011,

168.) Tunteiden syntyyn vaikuttavat lapsen kokemukset ja hänen tekemänsä havainnot, sillä tunteet eivät koskaan synny tyhjiössä. Ajattelu vaikuttaa tunteisiin, ja myös päinvastoin tunteet vaikuttavat osaltaan ajatuksiin. Ajattelu ja tunteet refleктоivat siis osittain toisiaan. (Pihlaja, P. 2018.) Alle kolmevuotias lapsi ei välttämättä ymmärrä omia tunteitaan ja niiden merkitystä. Pienen lapsen suru ja pelko ilmenevät alakuloisina eleinä, ilmeinä, leikkeinä, itkuisuutena ja fyysisinä oireina. Lapselle on hyvä sanoittaa tunteita ja sitä, mistä ne johtuvat, jotta lapsi alkaa ymmärtää omaa oloaan. (Ranssi-Martikainen, H-L, Juvonen, R. 2002, 35.) Pienten lasten emotionaalinen kehitys on kuitenkin nopeaa ja syvällistä, ja se liittyy erityisesti tunteiden tunnistamiseen, ilmaisuun ja tulkintaan. Varhaiskasvatusikäinen lapsi opettelee tunnistamaan omia ja muiden tunteita sekä nimeämään niitä. (Pihlaja, P. 2018.) Suremisen taito on tärkeä taito elämässä. Jokaisella ihmisellä tulee elämässään varmasti vastaan hetkiä, jotka laittavat pysähtymään surun äärelle. Surua ei voi väistää, mutta sen voi oppia kohtaamaan ja tuntemaan tutustumalla omaan surutapaansa. (Kullberg-Piilola, T. 2000, 124.) Lasten on tärkeää oppia käsittelemään omaa suruaan oman ikätasonsa mukaisella tavalla.

Lasten surutyö on usein pitkäkestoisempi, kuin aikuiset sen uskovat olevan. Lapsen hetkittäinen sureminen ja taas hetkittäin omaan elämänrytmiinsä palaaminen voivat näyttäytyä aikuiselle siten, ettei lapsi enää käsittelee surua aiheuttanutta asiaa ja kokisi surua. Lapsen tuntema menetyksen tunne, ikävä ja surullisuus jatkuvat todellisuudessa paljon pitempään kuin viikkoja tai kuukausia –vaikkakin aina lyhyen jakson kerrallaan. Erityisesti sellaiset tapahtumat, jotka ovat olleet äkillisiä tai traumaattisia, voivat vaikuttaa lapsen kehitykseen kokonaisvaltaisesti. Vanhempien ja varhaiskasvatuksen työntekijöiden on hyvä ymmärtää surun aiheuttamien reaktioiden ja prosessien pitkäkestoisuus, vaikka lapsen suru näyttäytyy lyhyissä erissä kerrallaan. Pitkäkestoisuuden hahmottamisessa voi auttaa tieto siitä, että aikuisilla työ- ja toimintakyvyn palautuminen läheisen ihmisen menetyksen jälkeen kestää keskimäärin kaksi vuotta, ja raskain vaihe koetaan yleisesti olevan kolmesta yhdeksään kuukauteen menetyksestä. (Poijula, S. 2016, 119.) Lapsille pitää antaa mahdollisuus surra turvallisessa ympäristössä ja heidän täytyy saada tuntea olevansa rakastettuja. Kysymysten kysyminen ja niiden pohdiskelu tulee sallia lapsille ilman tabuja. (Bendt, I. & Dalmo, T. 1999, 103.) Itkeminen on luonnon keino sisäisen jännityksen vapauttamiseksi ja se on tapa ilmaista lohdutuksen tarvetta. Kyky kyynelehtiä auttaa henkisessä paranemisessa ja on luonnollinen tapa ilmaista surua. Vaikka itkeminen voi tuntua hankalalta, kannattaa antaa itkun tulla, sillä sen tukahduttaminen voi altistaa stressisairauksille. (Poijula, S. 2002, 26.) Itkeminen on ihmiskehon luontaisin tapa reagoida suruun, ja se rentouttaa kehoa ja mieltä

vapauttamalla sisäisiä jännityksiä (Liikamaa, P. 2015, 9). Läheisen ihmisen kuolema ja menettäminen aiheuttavat aina lapselle kriisin, riippumatta siitä oliko perhe ehtinyt valmistautua kuoleman kohtaamiseen vai ei. Lapselta ei pidä salata tapahtunutta, vaan hänen on saatava tietää tapahtuneesta. (Jarasto, P. 2002, 59.)

4 Kuoleman ymmärtäminen

Lapsen ajattelun kehityksen keskeneräisyys sekä elämäkokemuksen vähäisyys rajoittavat osaltaan lapsen kykyä ymmärtää kuolemaa. Lapsen kognitiivinen taso ja elämäkokemuksen määrä osaltaan siis vaikeuttavat surussa selviytymistä. (Kokko, M. 2012, 41.) Elämäkokemus muuttaa kehityspsykologian määrittelemiä ehtoja siten, että osa hyvinkin pienistä lapsista ymmärtää kuoleman lopullisuuden, mikäli lapsi on kohdannut jo aiemmin kuoleman lähipiirissään (Poiijula, S. 2002, 144). Kuolema mietityttää varhaiskasvatusikäistä lasta. Kuolema sisältää ulottuvuuksia, joita lapsen on hankala ymmärtää. Lapsi yrittää ymmärtää hänelle vierasta ja uutta asiaa kyselemällä. Lapsen esittämät kuolemaa koskevat kysymykset voivat olla hyvin konkreettisia, aikuisten näkökulmasta hieman hämmentäviäkin. Aikuisilta lapsi oppii, että kuolemaan liittyy surua ja kaipausta, lohdutusta ja kokemus huolenpidosta. (Petäjä, H. 2002, 62.)

2-5-vuotiaiden lasten käsitys kuolemasta on maaginen, minäkeskeinen ja syyperäinen. Tämän ikäiset lapset eivät ymmärrä kuoleman aiheuttaman eron pysyvyyttä, eikä kuoleman mahdollisuutta kaikille ihmisille. (Poiijula, S. 2016, 99.) 3-5-vuotiaana lapsi alkaa pikkuhiljaa ymmärtää kuitenkin kuolemaan liittyvän eron ja liikkumattomuuden (Poiijula, S. 2002, 144). Alle 5-vuotiaat lapset eivät käsitä kuoleman lopullisuutta, vaan voivat luulla kuoleman olevan vain väliaikaista. Tämän ikäiset lapset eivät ymmärrä sitä, että kuollessa elintoiminnot loppuvat, ja että kuolema koskettaa kaikkia. (Dyregrov, A. 1989, 13.) Erkkilän (2003) mukaan lapsen kognitiivinen taso, sosiokulttuurinen tausta sekä lapsen henkilökohtainen suhde uskonnollisuuteen saavat aikaan eroja siinä, miten lapsi ymmärtää kuoleman. Nykyisen käsityksen mukaan suurin osa lapsista on kehittänyt kypsän ymmärryksen kuolemasta viimeistään kymmeneen ikävuoteen mennessä. Joillakin lapsilla voi silti olla kypsä kuolemakäsitys jo 7-8 vuoden ikäisinä, osalla jo ennen sitä, jopa 6-vuotiaana. Yleisin ikäjakauma lapsilla kypsän kuolemakäsityksen kehittymiselle on kuitenkin kuudesta kymmeneen vuotta. Eroihin yksilöiden välillä vaikuttavat kehitykselliset ja ympäristölliset tekijät sekä yksilölliset ominaisuudet. (Erkkilä, J. 2003. 19, 21).

Kypsällä kuolemakäsityksellä tarkoitetaan kuoleman universaaliuden ymmärtämistä, eli sitä, että kaikki elollinen kuolee eikä kuolema valikoi, vaan myös hyvät kuolevat. Kuoleman

pysyvyyden ja siitä palautumattomuuden ymmärtäminen kuuluvat osaksi kypsää kuolemakäsitystä; hyvä käytös, toivominen tai rukoileminen eivät tuo kuollutta takaisin. Kypsän kuolemakäsityksen omaava henkilö ymmärtää, että kuolleet eivät voi tuntea mitään, kuollutta ei palele eikä hän tunne kipuja. (Poijula, S. 2002, 144, 145.)

Lapsi tapaa arjessaan jatkuvasti monia ihmettelyn aiheita, kysymyksiä ja hänelle uusia asioita. Kyselemällä ja pohtimalla lapsi rakentaa pohjaa omalle elämälleen ja henkilökohtaiselle katsomukselleen. Lapsia ja aikuisia askarruttavat kysymykset ovat usein hyvin samankaltaisia, sillä sekä lapset että aikuiset kyselevät ja pohtivat omista näkökulmistaan käsin elämän tarkoitusta, kuolemaan liittyviä kysymyksiä sekä yleisesti maailmankaikkeuteen liittyviä kysymyksiä. Varhaiskasvatuksessa käsitellään lasten osittain haastavienkin kysymysten kautta myös sitä, ettei kaikkea elämässä tapahtuvaa voida aina selittää ainoastaan järjen ja tiedon avulla. (Pellikka I. 2011, 155.) Jokaisen ihmisen kokema suru on yksilöllinen, eikä surua ja sen käsittelyä voida asettaa pelkästään tietyn muotin sisään. Surussa peilautuu sekä surevan henkilön, että kuolleen henkilön ainutlaatuisuus sekä heidän välinen suhteensa. (Poijula, S. 2002, 18.)

5 Taide ja liikunta voimaannuttavina työvälineinä

Lapsen menettäessä läheisensä on surutyön edistämiseen monenlaisia mahdollisuuksia lapsen arjessa (Hunt, K. 2006, 39). Lapselle luontaisia keinoja käsitellä menetystään ovat leikkiminen, piirtäminen, maalaaminen, tarinat ja satuhahmot, musiikki sekä liikunta (Uittomäki, S., Mynttinen, S. & Laimio, A. 2011, 23).

5.1 Taide työvälineenä

Useat tutkijat ovat todenneet, että tunteet ja taide ovat vahvasti yhteyksissä toisiinsa. Taiteen avulla on mahdollista ilmentää ja tuoda näkyväksi taiteentekijän sisäistä maailmaa, ja toisaalta taas taiteen tarkastelu voi saada aikaan tunnekokemuksia. Taide on tunnetusti yksi herkimmistä ja sensitiivisimmistä tavoista käsitellä tunnekokemuksia. (Löytönen, T., Sava, I. 2010, 109.) Eräs taiteen merkityksistä on siinä, että se voi auttaa ihmistä jäsentämään ja tulkitsemaan kokemuksiaan, antamaan niille merkityksiä ja välittämään kokemaansa toisille ihmisille. Keino välittää omaa kokemusmaailmaansa toisille mahdollistaa kuulumisen ja kuulluksi tulemisen. (Anttila, E. 2010, 167.)

Taiteen tarkastelun ja tuottamisen kautta on mahdollista kokea tunteita ja käsitellä niitä. Erilaisia taiteen muotoja on käytetty terapiakeinoina, ja niiden kautta saaduista tuloksista on tutkittua tietoa. Terapeuttisesta näkökulmasta tarkasteltuna taide on mahdollista nähdä minuuden ja maailman väliin asettuvana prosessina, jonka lähtökohtana ovat ihmisen sisäinen tarve ja viettipyyde suhteessa niiden tyydyttämistä säätelevään ulkomaailmaan. (Löytönen, T., Sava, I. 2010, 111.) Taiteellinen toiminta voi antaa yksilön henkilökohtaisille tunnekokemuksille ulkoisen muodon, ja avata näin mahdollisuuden vaikeastikin ilmennettävien merkitysten vaihtoon ja kommunikointiin. Taide on ihmisen keino jäsentää ja tulkita kokemuksiaan ihmisenä olemisesta ja suhteestaan maailmaan. Ihmisen kohdatessa taideteoksen tai tulkitessa toisen luomaa teosta on mahdollista käynnistyä samanlainen sisäinen dialogi kuin taiteellisessa toiminnassa. (Anttila, E. 2010, 167.) Surua voidaan käsitellä kuvataiteen keinoin muun muassa piirtäen ja kuvaten missä suru tuntuu (Hiltunen, H-R. 2016, 28).

Yhtenä taideterapian muotona on käytetty musiikkiterapiaa. Musiikkiterapia pitää sisällään erilaisia tekniikoita ja menettelytapoja. Se on musiikin käyttöä terapeuttisten päämäärien mukaisesti; fyysisen tai psyykkisen terveyden palauttamiseksi, ylläpitämiseksi tai parantamiseksi. Musiikkiterapialla tarkoitetaan kaikkia niitä menetelmiä, joissa musiikkia tai sen elementtejä käytetään terapeuttisen avun tarpeessa olevan yksilön hoitamiseen, vammautuneen kuntouttamiseen tai psyykkisten häiriöiden ennaltaehkäisyä palvelemaan toimintaan. Musiikin, kuten muidenkin taideterapiassa käytettyjen taidemuotojen avulla on siis mahdollista päästä kosketuksiin tunteiden kanssa ja käsitellä niitä sitä kautta. Yhteistä monille taiteita terapioissaan yhdistäville terapeuteille on se, että he pyrkivät auttamaan asiakkaitaan tulemaan tietoisemmiksi omista tunteistaan. (Ahonen, H. 2000, 34.) Vaikka varhaiskasvatuksen työntekijät eivät suoranaisesti olekaan koulutukseltaan terapeutteja, voidaan varhaiskasvatuksessa tapahtuvaan toimintaan ottaa mukaan taideterapioihin liitettävissä olevia elementtejä. Taiteen ja liikunnan terapeuttinen vaikutus on silti olemassa, vaikka sitä ei varsinaisesti terapiamuotona käytettäisikään.

Varhaiskasvatuksessa tarjotaan lapsille mahdollisuuksia kokea erilaisia ja monipuolisia taide- ja kulttuurikokemuksia (OPH. 2016, 42). On siis luontevaa, että varhaiskasvatuksessa lapsen surua voidaan lähestyä ja käsitellä erilaisilla taiteen keinoilla. Surua tai surun aiheuttanutta tapahtumaa voi olla vaikea käsitellä pelkästään puhumalla. Lapsi, joka ei kykene puhumaan tunnekokemuksestaan, voi kyetä ilmaisemaan omia tunteitaan esimerkiksi kuvataiteen kautta erilaisia värejä käyttäen ja kuvioita piirtäen. Taiteen eri keinoilla on mahdollista oppia tiedostamaan tiedostamattomia tunteitaan sekä ilmaista ja käsitellä niitä, sillä esimerkiksi kuvataide voi saattaa näkyväksi ihmisen sisäistä maailmaa, johon yksilöllä ei ole tietoista ja suoraan sanoin ilmaistavaa kosketusta. Taidetta voi käyttää siis välineenä oman elämäkokemuksen paljastamiseen. Tähän tarvitaan kuitenkin tietynlaista ohjaamista, eikä se tapahdu itsestään ja automaattisesti. Esimerkiksi terapeuttisesti työskentelevä kuvataidekasvattaja voi toimia tällaisen toiminnan ohjaavana henkilönä. (Sava, I. 2007, 107.)

Varhaiskasvatuksessa käytetään monipuolisesti lastenkirjallisuutta, sanataidetta ja teatterin eri muotoja (OPH, 2016, 43). Kirjallisuutta voi hyödyntää surun käsittelyn tukena. Surua käsittelevän kirjan tarina voi tarjota lapselle mahdollisuuden samaistua hahmoihin ja käsitellä omaa suruaan ja tunteitaan sen kautta. Kirjastoista löytyy kattava valikoima surua käsitteleviä kuvakirjoja, jotka ovat loistava väline lapsen kanssa surun käsittelyyn. Kirjojen lukeminen toimii jo sellaisenaan välineenä lapsen kohtaamiselle, ja parhaimmillaan lukuhetki on lapsen

ja aikuisen välinen vuorovaikutustilanne, jossa lapsi saa tarinan sisällön lisäksi myös läheisyyttä ja huomiota hänelle tärkeältä ja turvalliselta aikuiselta. Eräs tärkeä ja luontevasti varhaiskasvatuksessa käytettävissä oleva keino säädellä lapsen tunteita on kosketus. Silittäminen ja sylissä oleminen vaikuttavat lapsen tunteisiin positiivisesti. (Kokkonen, M. 2017b.)

5.1 Liikunta työvälineenä

Liikunta on yhteydessä ihmisen fyysisen kunnon lisäksi psyykkiseen kuntoon. Omasta kehostaan huolehtiminen on tärkeä osa ihmisyyttä, ja fyysinen hyvinvointi reflektoituu myös muihin elämän osa-alueisiin. (Takala, K. 2014, 17.) Varhaiskasvatuksessa toteutetaan säännöllistä ja monipuolista liikuntakasvatusta, sillä fyysinen aktiivisuus on tärkeää lapsen kokonaisvaltaiselle hyvinvoinnille. (OPH, 2016, 46.) Liikunnan ja psyykkisen hyvinvoinnin välinen yhteys perustuu tulkintaan, jonka mukaan kehon liikuttaminen liikuttaa myös mieltä. Onnistuneesti toteutettu liikunta nostaa mielialaa ja edesauttaa yksilöä luomaan myönteisiä tulkintoja ja itsearvioita elämästään. (Ojanen, M., Liukkonen, J. 2017.) Lasten opetusta ohjaavissa asiakirjoissa liikuntakasvatusta pidetään tunne- ja ihmissuhdetaitojen opettamisen välineenä, ja tässä yhteydessä tunne- ja ihmissuhdetaitoja sosiaaliseen ja psyykkiseen toimintakykyyn liittyvinä opetuksen tavoitteina (Kokkonen, M. 2017a).

Useampien hypoteesien mukaan liikunta lisää tiettyjen mielihyvää aiheuttavien aineiden määrää aivoissa. On esitetty, että liikunnan yhteydessä erittyy serotoniinia, joka lievittää masennusta. Toisen hypoteesin mukaan liikunnan seurauksena erittyvät morfiinin kaltaiset aineet aiheuttavat euforian tuntemuksia ihmisessä. Lisäksi liikunnan aiheuttamista hyvänolon tunteista on esitetty termogeenistä hypoteesia, jonka mukaan liikunta nostaa elimistön lämpöä, mikä puolestaan tuntuu hyvänä olona. Liikunnan aiheuttaman mielihyvän voi tulkita johtuvan näiden hypoteesien yhteisvaikutuksesta. Mielialavaikutukset ovat kuitenkin yksilöllisiä. (Ojanen, M., Liukkonen, J. 2017, 12.) Fyysisen aktiivisuuden ja henkisen hyvinvoinnin yhteys vaikuttaa tutkimusten mukaan huomattavalta (Ojanen, M., Liukkonen, J. 2017).

6 Varhaiskasvatuksen työntekijät tukemassa surevaa lasta ja perhettä

6.1 Uskonnollinen ulottuvuus surun käsittelyssä

Läheisen kuoleman synnyttämä kriisi sisältää myös uskon ulottuvuuden. Perheen ulkopuolisia aikuisia usein huolettaa, osaavatko he puhua oikein ja samalla tavalla kuin lapsen perheessä käsitellään katsomuksellisia asioita. Lapset kuitenkin muokkaavat oman elämänsä matkan varrella kuulemistaan aikuisten erilaisista näkemyksistä ja itse löytämistään totuuksista ja merkityksistä. (Jarasto, P. 2002, 58.)

Uskontoon ja katsomukseen liittyvät asiat ovat yleensä hyvin tunneherkkiä ja henkilökohtaisia asioita yksilölle. Ne koskettavat arvoja, asenteita ja uskomuksia, ja ovat usein tiedostamattomia. Vaikka katsomuksiin liittyvä ammatillinen osaaminen on henkilökohtaisuuden vuoksi haastava kehitettävä osaamisalue, tulee varhaiskasvatuksen ammattilaisten pyrkiä kehittämään sitä silti. (Lamminmäki-Vartia, S. & Kuusisto, A. 2017, 148.) Läheisen kuolemasta johtuvaan suruun liittyy aina tietyllä tavalla myös uskonnollinen näkökulma, sillä surevan lapsen ja hänen perheensä katsomus vaikuttaa siihen, millä tavoilla perhe haluaa kuolemaa käsiteltävän. Osalle perheistä uskonto ja uskonnolliset elementit tuovat turvaa ja lohtua surun keskelle, osa perheistä taas puolestaan ei halua tukeutua mihinkään uskontoon. Jokainen sureva lapsi ja perheenjäsen tulee ottaa huomioon yksilönä, ja käsitellä asiaa heidän ymmärryksensä ja oman katsomuksensa mukaisesti. Usein avoin keskustelu on paras työväline yhteisen ymmärryksen luomiseen katsomuksesta. Välttämättä keskustelun ei tarvitse tulla mihinkään johtopäätökseen, vaan lasta mietityttävien asioiden yhdessä pohtiminen voi auttaa lasta jo pelkästään siten, etteivät aikuisetkaan tiedä kaikkea.

6.2 Varhaiskasvatuksen ammattilaiset ja yhteistyö

Perheen kohdatessa surua aiheuttavan tapahtuman vanhemmat pohtivat keinoja auttaa lasta surussaan. Lapsen kanssa työskentelevät varhaiskasvatuksen ammattilaiset pohtivat ja työstävät samaa asiaa yhdessä perheen kanssa. (Hiltunen, H-R. 2016, 22.) Jaettu tietämys, jaettu ymmärrys ja jaettu asiantuntijuus ovat tärkeitä käsitteitä varhaiskasvatustyön

kuvaamisessa (Kupila, P. 2011, 300). Varhaiskasvatuksessa työskentelee useita eri varhaiskasvatuksen asiantuntijoita, jotka yhdessä suunnittelevat ja toteuttavat varhaiskasvatussuunnitelman mukaista toimintaa varhaiskasvatusympäristöissä. Jokaisella varhaiskasvatuksen ammattilaisella on omat koulutuksen ja kokemuksen kautta saavuttamansa vahvuudet ja erityiset osaamisalueet, joita sovelletaan käytännön työssä. Varhaiskasvatuksen ammatillisuuden kehittyminen kasvatusyhteisössä tapahtuu vuorovaikutteisessa prosessissa toisten kanssa, ja yksilön ja tiimin aikaisempia saavutuksia käytetään uuden tiedon tuottamisessa. Päiväkodin tiimin jäsenet ovat päivän aikana erilaisissa työvuoroissa ja tapaavat toisiaan tilanteissa, joissa voi olla koko lapsiryhmä paikalla. Päiväkodit järjestävät yleensä tiimipalavereita, joissa käsitellään tiimin ja lapsiryhmän ajankohtaisia asioita. (Kupila, P. 2011, 300.)

Lapset kokevat surua aina heitä ympäröivässä kontekstissa, mikä tekee surusta koko perhettä koskevan asian. Usein lapsen lähipiirissä on siis perheenjäseniä, jotka itsekin surevat menetystä. Tämän johdosta korostuu lapsen ja hänen perheensä avuntarve. Surevaa lasta ei voida käsitellä täysin irrallisena lähipiiristään, vaan koko perheen suru ja lapsen suru kietoutuvat vahvasti toisiinsa. (Griese, B. Burns, M. Farro, S. Talmi, A. & Silvern, L. 2017, 540.) Jos varhaiskasvatuksessa olevan lapsen perheenjäsen tai lähiomainen kuolee, korostuu varhaiskasvatuksen ja sen henkilökunnan vastuu surevan lapsen auttamisessa. Lapsen omat perheenjäsenet saattavat itse olla voimakkaasti oman surunsa vallassa, ja olla sen kautta kykenemättömiä lapsen surun tukemiseen. Tällaisessa tilanteessa varhaiskasvatuksen työntekijät ovat korvaamaton tuki niin lapselle kuin hänen perheellekin. (Petäjä, H. 2002, 65.) Usein perheen ulkopuolinen henkilö, jolle surukokemus ei ole niin henkilökohtainen kuin se on perheenjäsenille, on kykenevä antamaan tukea surevalle lapselle (Bendt, I. & Dalmo, T. 1999, 256). Lasten kokonaisvaltaisessa tukemisessa on mahdollista hyödyntää monenlaisia menetelmiä. Kaikki tukeminen pohjautuu kuitenkin aina toimivaan ja luottamukselliseen vuorovaikutukseen. Mikäli lapsella ja työntekijällä ei ole keskinäistä luottamusta, ei ohjeilla, kuuntelemisella tai kasvatuksella ole oikeanlaista vaikutusta lapsen hyvinvoinnin kannalta. (Hiltunen, H-R. 2016, 23.)

Kaikille varhaiskasvatuksen ryhmän työntekijöille tulee kertoa asiasta, mikäli joku ryhmän lapsista on kokenut surua aiheuttavan tapahtuman. Näin toimittaessa kaikki lapsen ja hänen perheensä kanssa työskentelevät osaavat ottaa huomioon tilanteen erityiset piirteet

toiminnassaan sekä havainnoidessaan lapsen toimintaa. On välttämätöntä informoida koko tiimiä perheen tilanteesta, että he voivat tarjota lapselle mahdollisimman hyvin tukeaan.

Kupilan (2011, 308.) mukaan on selvää, että ryhmässä toimimisen taidot ovat välttämättömiä osaamisen vaatimuksia varhaiskasvatuksen työntekijöille, sillä varhaiskasvatustyötä tehdään sekä rinnakkain että yhdessä.

Lapselle tärkeiden aikuisten on saatava tietää, mitä lapsen maailmassa tapahtuu, jotta hekin kykenevät helpottamaan lapsen surutyön etenemistä avoimesti ja ymmärtäen sitä (Jarasto, P. 2002, 59). Kodin avoimuus ja rehellisyys ovat tärkeitä tekijöitä sen kannalta tarkasteltuna, miten lapsi selviytyy kokemastaan surusta. Arkisten rutiinien palauttaminen ja säilyminen ovat tärkeitä lapsen turvallisuudentunteen kannalta niin kotona, varhaiskasvatuksessa kuin koulussakin. Lapsen huoltajien tulisikin tiedottaa varhaiskasvatuksen työntekijöitä mahdollisimman nopeasti kohdattuaan menetyksen, jotta lasta osataan auttaa hänen tarvitsemallaan tavalla. Tiedottamalla varhaiskasvatuksen työntekijöitä huoltajat tukevat heitä työssään, ja antavat mahdollisuuden ennakoida ja vastata lapsen tarpeisiin. Lapsen on helpompi ilmaista ja jäsentää tapahtunutta kertomalla, leikkimällä ja toimimalla, kun hänen ympärillään olevat aikuiset pystyvät ottamaan lapsen tilanteen huomioon. (Poiijula, S. 2016, 127.) Varhaiskasvatuksen henkilökunta on keskeinen voimavara perheen jaksamisen kannalta. Oman paikkansa etsiminen menetyksen kohdanneen perheen tukiverkostossa voi toisinaan vaatia rohkeutta ja aloitteellisuutta varhaiskasvatuksen työntekijältä. Kuitenkin kaikki työ, jonka varhaiskasvatuksen työntekijä tekee lisätäkseen päiväkodin valmiuksia vahvistaakseen lapsen turvallisuuden tunnetta ja luottamusta, edesauttaa lapsen hyvän tulevaisuuden kehittymistä. (Jarasto, P. 2002, 59.)

Tiimissä työskenneltäessä varhaiskasvatuksen työntekijät voivat saada tukea toisiltaan. Voidaan käyttää kollektiivisen muistin käsitettä, jolla tarkoitetaan sitä, että tiimin jäsenille muodostuu metatietoa toistensa tietämyksestä. Sen varassa työntekijät voivat sopeuttaa ja suhteuttaa toimintansa siihen, kuka ryhmässä tietää mitään. Jokaisen ryhmän työntekijän ei tarvitse muistaa kaikkia asioita, mikäli hän tietää jonkun toisen ryhmään kuuluvista henkilöistä pitävän asian mielessään. Samalla hän voi keskittyä jonkin toisen itselleen tulevan asian muistamiseen. (Kupila, P. 2011, 307.) Ei siis silti vaadita, että kaikki lapsen kanssa työskentelevät varhaiskasvatuksen työntekijät tietäisivät ja muistaisivat tarkasti kaikki yksityiskohdat kaikista perheiden tilanteista, vaan riittää jonkin asteinen käsitys tapahtumista ja se, että lapsen kanssa eniten työskentelevät tietävät tarkemmin perheen tilanteesta.

6.3 Ammatillinen erityisosaaminen

Karilan, Kososen ja Järvenkallaksen (2017) julkaisussa Varhaiskasvatuksen kehittämisen tiekartta vuosille 2017–2030 on määritelty varhaiskasvatuksen eri ammattilaisten ammatillisia profiileja ja työnkuvia. Julkaisun mukaan varhaiskasvatuksen opettajan tehtäviin kuuluu vastata varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen kokonaisvaltaisesta pedagogisesta suunnittelusta, kehittämisestä ja arvioinnista kasvattajatiimissä. (Karila, K. Kosonen, T., Järvenkallas, S. 2017, 88.) Muut ryhmässä toimivat työntekijät osallistuvat toiminnan toteuttamiseen ja sen suunnitteluun yhdessä varhaiskasvatuksen opettajan kanssa, mutta lopullinen vastuu toiminnan suunnittelusta on kuitenkin varhaiskasvatuksen opettajalla. Varhaiskasvatuksen opettajan tulee ottaa sureva lapsi huomioon suunnitellessaan ja toteuttaessaan toimintaa. Lapsen tunne-elämä ja sen kehittäminen tulee ottaa huomioon opetukseen liittyviä ratkaisuja tehtäessä (Takala, K. 2014, 16). Lapsen tilanteen huomioonottava ja sensitiivinen läsnäolo sekä lapsen tarpeiden tiedostaminen ovat merkittäviä tekijöitä lapsen suruprosessin etenemisessä ja menetyksen hyväksymisessä (Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C. & Pavlidi, L. 2002, 325). On siis järkevää pohtia, minkälaisia sisältöjä kannattaa ottaa käsittelyyn, kun ryhmässä on läheisen kuolemaa sureva lapsi. On tärkeää pystyä arvioimaan sopiva huomiointi surua käsittelevälle toiminnalle; liiallinen määrä hänen tilanteeseensa liittyvää aktiviteettia voi tuntua lapsesta ahdistavalta. On kuitenkin kaikille avuksi, jos joku kykenee puhumaan avoimesti kuolemasta. Se voi antaa mahdollisuuden myös muille ryhmän lapsille käsitellä sellaisia asiaan liittyviä ajatuksia, joita he ovat miettineet, sillä joku muukin ryhmän lapsista on voinut kohdata kuoleman lähipiirissään. (Bendt, I., Dalmo, T. 1999, 97.) Joissain tilanteissa lapsi voi joutua käsittelemään aihetta paljon esimerkiksi perheensä parissa, jolloin varhaiskasvatuksen toiminnan kautta voidaan tuoda myös tasapainoa surun käsittelyn ja muunlaisen toiminnan välille.

Varhaiskasvatuksen sosionomi osallistuu lapsiryhmän hoitoon, kasvatukseen ja opetukseen sekä osallistuu lapsiryhmän toiminnan arviointiin ja kehittämiseen yhdessä varhaiskasvatuksen opettajan kanssa. Varhaiskasvatuksen sosionomin vastuulla on moniammatillinen ja verkostoyhteistyö sosiaali- ja terveystieteiden ja erityispalveluiden kanssa erityisesti silloin, kun kyseessä on lapsen elämäntilanteeseen liittyvät asiat. Varhaiskasvatuksen sosionomin erityiseen osaamisalueeseen kuuluvat kunnan ja maakunnan

perhepalveluiden verkosto, sen palvelut ja toimintatavat. (Karila, K. Kosonen, T., Järvenkallas, S. 2017, 88.) Jos lapsi välttelee surun käsittelyä, voi hänen toimintansa muuttua ongelmalliseksi. Liian voimakkaina tai pitkäkestoisina tunteet alkavat kuormittaa liiallisesti, ja ne voivat estää kokemasta mielihyvää ja vaikeuttaa mielen ja ruumiin tasapainoa (Kokkonen, M. 2017b). Surematon suru voi kanavoitua fyysiseen tai psyykkiseen oireiluun. Mikäli fyysiset ja psyykkiset oireet pitkittyvät, voi olla tarpeen hakeutua varhaiskasvatuksen ulkopuolisen avun piiriin. (Pojjula, S. 2002, 82.) Varhaiskasvatuksen sosionomilla on ammatillista herkkyyttä havaita ja taito ohjata perhettä varhaiskasvatuksen ulkopuolisen avun piiriin, mikäli perheellä on tarvetta sellaiselle. Varhaiskasvatuksen sosionomin koulutukseen kuuluu huomattavasti enemmän perhetyön ja lastensuojelun sisältöä kuin varhaiskasvatuksen opettajan koulutukseen. Varhaiskasvatuksen sosionomin osaaminen muiden auttavien tahojen ja perheiden välisessä yhteistyössä voi auttaa surevaa lasta ja hänen perhettään surun aiheuttamissa kriisitilanteissa.

Lastenhoitaja toimii osana kasvattajatiimiä. Lastenhoitajan työssä on keskeistä sensitiivinen vuorovaikutus lasten kanssa, ja hänen työtehtävissään painottuvat lasten kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen (Karila, K. Kosonen, T. Järvenkallas, S. 2017,88). Lapsi tarvitsee fyysistä läheisyyttä aikuiselta ja kokemuksen siitä, että lähellä on turvallinen ihminen, joka jaksaa ja kestää kuunnella häntä ja keskustella hänen surustaan (Pojjula, S. 2016, 127). Lastenhoitajan koulutuksessa perushoidollinen sisältö painottuu huomattavasti enemmän, kuin varhaiskasvatuksen opettajan ja sosionomin koulutuksissa. Lastenhoitajan koulutuksen tuoma vahvuus ja osaaminen vastata lapsen perustarpeisiin voi tuoda turvaa muuten hankalassa elämäntilanteessa, jossa lapsen vanhemmat eivät välttämättä pysty vastaamaan kaikkiin lapsen tarpeisiin. Välittämisen pedagogiikka näkyy varhaiskasvatuksen ammattilaisen toiminnassa siten, että lapsen perustarpeista, terveydestä sekä toimintakyvystä huolehditaan (Piiroinen-Malmi, U., Strömberg, S. 2008, 26).

Varhaiskasvatuksen erityisopettaja voi toimia muun muassa konsultaatiotehtävissä tai ryhmän ohjaustehtävissä. Varhaiskasvatuksen erityisopettaja toimii asiantuntijana lapsen tuen tarpeeseen liittyvissä asioissa sekä tuntee kunnan erityisen tuen palvelut ja osaa ohjata henkilöstöä ja perheitä palveluihin hakeutumisessa. (Karila, K. Kosonen, T., Järvenkallas, S. 2017, 88, 89.) Varhaiskasvatuksen erityisopettaja tukee varhaiskasvatuksen muuta henkilökuntaa, ja tuo omaa erityisosaamistaan osaksi päiväkotiryhmän toimintaa.

Päiväkodin johtaja vastaa päiväkodin kasvatusyhteisön toiminnasta, päiväkodin pedagogiikan kokonaisuudesta ja sen toimintakulttuurin tietoisesta rakentamisesta, arvioinnista ja kehittämisestä. Päiväkodin johtaja vastaa käytettävissään olevien resurssien suuntaamisesta. (Karila, K. Kosonen, T., Järvenkallas, S. 2017, 89.) Sureva lapsi voi tarvita tukea arjessaan enemmän, jolloin päiväkodin johtaja voi suunnata käytettävissä olevia resursseja esimerkiksi henkilökunnan kouluttautumiseen asian tiimoilta tai ohjata työntekijäresursseja lisää tukea tarvitsevan lapsen ryhmään. Päiväkodinjohtaja toimii varhaiskasvatuksen työntekijöiden esimiehenä, ja on työntekijöidensä tärkein kannustaja ja tukija haastavissa tilanteissa. Esimiehen tulee osoittaa aitoa kiinnostusta alaistensa työssä jaksamista ja hyvinvointia kohtaan. (Hiltunen, H-R. 2016, 30.)

On tärkeää, että varhaiskasvatuksen henkilökunta tekee tiivistä yhteistyötä surevan lapsen perheen, toistensa sekä mahdollisten muiden perheen kanssa työskentelevien tahojen kanssa. Tällä mahdollistetaan se, että lapsi saa mahdollisimman kokonaisvaltaista apua ja tukea surutyöhönsä. Luottamuksellinen vuorovaikutus varhaiskasvatuksen työntekijöiden ja lapsen perheen kesken edellyttää hyvää vuorovaikutusosaamista varhaiskasvatuksen ammattilaisilta. Vanhemmat usein arvostavat varhaiskasvatuksen työntekijöiden tunnetaitoja, aitoa kiinnostusta lapsen hyvinvointia kohtaan sekä vuorovaikutustaitoja. (Piironen-Malmi, U., Strömberg, S. 2008, 63.)

Päiväkoti on moniammatillinen kasvatusyhteisö, jossa tarvitaan monenlaista osaamista. Eri koulutustaustoista tulevat varhaiskasvatuksen ammattilaiset täydentävät toistensa osaamista. Kasvatus, opetus ja hoito ovat päiväkotien toiminnassa toisiinsa nivoutuneina. Toimiakseen moniammatillisuus vaatii sekä oman että muiden ammattiryhmien osaamisen ja vastuiden tunnistamista ja tunnustamista. (Karila, K. Kosonen, T., Järvenkallas, S. 2017, 87.) Jokaisen työntekijän omat henkilökohtaiset ominaisuudet ja intressit tuovat oman ulottuvuutensa heidän osaamiseensa. Jokaisella työntekijällä on omia vahvuuksia, jotka eivät välttämättä suoranaisesti liitykään hänen koulutustaustansa pohjautuvaan ammattitaitoon –jokainen tuo oman elämäkokemuksensa mukanaan myös työympäristöönsä. Varhaiskasvatuksessa pyritään antamaan tilaa myös työntekijöiden henkilökohtaisille vahvuuksille ja osaamisalueille.

6.4 Surevan lapsen kohtaaminen

Jokainen ihminen reagoi jollain tavalla läheisen henkilön menetykseen. Varhaiskasvatuksen työntekijän on hyvä opetella tuntemaan tällaisessa tilanteessa yleisimmin esiintyviä reaktioita. Surevaa henkilöä, oli kyseessä aikuinen tai lapsi, ei tule vältellä vaan hänelle kannattaa aktiivisesti viestiä halukkuutta rinnalla kulkemiseen ja läsnäoloon. Apua kannattaa tarjota, mutta sitä ei pidä tyrkyttää – se hetki, joka avuntarjoajalle sopisi, ei välttämättä ole hyvä hänelle, jolle apua tarjotaan. Toisen henkilön tunteisiin pystyy vaikuttamaan pyrkimällä aktiivisesti muuttamaan toisen tunnetilaa. Toisen ihmisen tunteiden myönteinen sääntely on mahdollista, kun hänen tuntemuksiaan, ilojaan ja huoliaan kuuntelee ja keskustelee niihin liittyvistä elämäntilanteista. (Kokkonen, M. 2017b.) Lisäksi surevan lapsen kohtaamisessa tulee muistaa, että itkeminen kuuluu olennaisena osana suruun. Suruaan itkevää lasta ei kannata lohduttaa sanoilla ”älä itke”, ettei lapsi tukahduta itkuaan ja sen kautta surun käsittelyä. Jos lapselle välitetään viesti siitä, ettei surua tarvitse kokea tai siihen ole syytä, lapsi oppii helposti piilottamaan tunteensa ja mahdollisesti ilmaisemaan ne jollain muulla tavalla. (Kullberg-Piilola, T. 2000, 35.)

Varhaiskasvatuksen työntekijät eivät ole varsinaisesti kriisiauttamisen ammattilaisia, joten heidän on hyvä tunnistaa omien mahdollisuuksiensa rajat. Jokaisen työntekijän normaali auttamiskyky riippuu hänen ymmärtämis- ja empatiakyvystään. On mahdollista, etteivät omat kyvyt ja taidot riitä kaikissa tilanteissa tukemaan lasta ja perhettä riittävästi. (Petäjä, H. 2002, 64.) Varhaiskasvatuksen työntekijöiden voidaan katsoa kuuluvan tunnetyöläisiksi, sillä he työskentelevät ihmissuhdetöissä, ja joutuvat säätelemään omia tunteitaan ja niiden ilmaisua. Tunneilmaisun rajoittaminen on tärkeä taito varhaiskasvatuksen työntekijöille, mutta se voi altistaa stressaantumiselle, masentuneisuudelle, työuupumukselle ja työtyytymättömyydelle, sekä koetella yksilön työidentiteettiä ja itsetuntoa. Kuoleman kohtaaminen haastaa tunteiden säätelyn taidot, sillä työntekijä ei voi tällöin keskittyä pelkästään omien tunteidensa säätelyyn, vaan kuolleen läheisten kohtaaminen vaatii heidän säätelemättömien tunteiden kohtaamista. (Kokkonen, M. 2017b.) Surevan auttaminen kuluttaa aina myös auttajan voimavaroja. Auttamiseen tarvitaan usein myös työtoverien tukea, ettei surevan lapsen tai perheen tukeminen kuormita liikaa yksittäisiä työntekijöitä. Varhaiskasvatuksen työntekijän ei pidä vaatia itseltään liikaa, ja työyhteisön sisäinen tilanteen pohdinta ja asioiden läpikäyminen saattavat helpottaa yksilön liiallista kuormittumista. Jokaisen työntekijän, joka toimii surevan auttajana, tulisi pitää huolta myös omasta jaksamisestaan. Omasta jaksamisesta huolehtiminen

antaa valmiuksia auttaa ja tukea muita surun ja kriisin keskellä. (Petäjä, H. 2002, 66.) Kyky havaita ja tiedostaa omat tunteensa on asia, jossa jokainen työntekijä voi kehittyä. Tunteidensa havaitseminen ja tiedostaminen auttavat myös lasten kanssa kasvatustyössä toimiessa. (Pihlaja, P. 2018.)

Varhaiskasvatuksen työntekijöiltä edellytetään ammattitaitoa ja herkkyyttä tunnistaa eri tilanteissa ilmeneviä pedagogisia mahdollisuuksia. Tällä tarkoitetaan erimerkiksi taitoa havaita lasten aloitteita, tunnetiloja ja mukauttaa omaa toimintaansa niiden mukaisesti. Usein varsinkin pienten lasten viestit ovat kehollisia ja sanattomia, ja niiden ymmärtämiseen ja niihin vastaamiseen vaaditaan sensitiivistä läsnäoloa ja lapsituntemusta. (OPH, 2016, 38.) Lapsille on luotava mahdollisuus purkaa tunteitaan ja ilmaista omia käsityksiään. Leikki auttaa lapsia saamaan otteen tapahtumasta ja vähentää avuttomuuden tunnetta. Piirtäminen, maalaaminen, muovailu, musiikki ja muu luova toiminta mahdollistavat tunteiden käsittelyn lapsen ikätasolle sopivalla tavalla. (Petäjä, H. 2002, 63.) Varhaiskasvatuksessa tuetaan lapsen eettisen ajattelun taitojen kehitystä pohtimalla lasten kanssa eri tilanteissa esiintyviä tai lapsia mietityttäviä kysymyksiä. Eettisiä kysymyksiä käsitellään lasten kanssa siten, että he voivat tuntea olonsa turvalliseksi ja hyväksytyksi. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa mainitaan yhtenä eettisten kysymysten teemana myös suru. (OPH. 2016, 38.)

7 Johtopäätökset ja pohdintaa

Varhaiskasvatuksen työntekijät muodostuvat usein tärkeiksi ja merkittäviksi henkilöiksi lapsuudessa, ja aidot ja lämpimät kohtaamiset tärkeiden aikuisten kanssa kantavat lasta ja auttavat selviytymään hankalista elämäntilanteista. On tärkeää nostaa esiin hankalien aiheiden käsittelyn keinoja varhaiskasvatuksessa ammatikseen työskenteleville, perheille ja muille asiasta kiinnostuneille. Surua, kuten muitakin haastavia aiheita, tulee käsitellä lapsen ikätasolle sopivalla tavalla. Ymmärtääkseen lapsen toimintatapoja vaikeassa elämäntilanteessa on syytä ymmärtää, minkälainen prosessi suru voi eri ikäisillä lapsilla olla. Merkittävänä seikkoina surevan lapsen kanssa työskentelyssä ovat kirjallisuudessa nousseet useassa teoksessa esiin lapsen kohtaamisen tärkeys, läsnäolo ja kuunteleminen.

Koulutettu henkilökunta on tärkeä tekijä onnistuneen varhaiskasvatuksen ja siellä tapahtuvan lapsen kohtaamisen ja tarpeisiin vastaamisen kannalta. Keskeisiksi varhaiskasvatuksen laatutekijöiksi Suomessa onkin todettu henkilöstön koulutus ja osaaminen. Varhaiskasvatuksen työntekijänä toimivan henkilön on tärkeää ymmärtää lapsen kehitystä, pystyä organisoimaan pedagogisia tilanteita sekä kyetä olemaan sensitiivinen pedagogisessa ohjauksessa ja vuorovaikutuksessa. (Karila, K. 2016, 43.) Koulutuksen kautta on mahdollista saada paljon tärkeää tietoa ja taitoa toimia erilaisissa tilanteissa. Koulutus ei kuitenkaan sellaisenaan anna suoraan valmiuksia kaikkiin työelämässä kohdattaviin tilanteisiin, ja suuri osa ammatillisuuteen liittyvästä osaamisesta jää varhaiskasvatuksessa työskentelevän yksilön oman aktiivisuuden ja kiinnostuksen varaan. On tärkeää, että työnantajat tarjoavat henkilökunnalleen mahdollisuuksia lisäkoulutukselle ja tarjoavat henkilökunnalle vaikeiden asioiden käsittelyyn tukea tarvittaessa. Tässä yhteydessä voi nostaa esiin käsityksen elinikäisestä oppimisprosessista, eräänlaisesta keskeneräisyydestä. Virallisesti pätevällä työntekijällä ei koulutuksestaan huolimatta välttämättä ole valmiuksia käsitellä vaikeita asioita työssään. On tärkeää päivittää ja kehittää omaa osaamistaan. Varhaiskasvatuksen työntekijän ei kuitenkaan tule ylittää omaa työnkuvaansa tai uuvuttaa itseään surevaa lasta ja hänen perhettään auttaessa. On tärkeää tunnistaa oma osaamisalueensa ja sen rajat, sekä tarvittaessa ohjata lapsi tai hänen perheensä muiden ammattilaisten avun piiriin.

Tieteellinen tutkimustyö on ihmisen tapa ymmärtää maailmaansa. Tutkiminen on osa ihmisen maailmasuhdetta, kuten jokapäiväinen kokeminenkin on, ja kietoutuu siten myös ihmisen

olemassaoloon. Tutkimustyö ei muodostu irralliseksi tai erilliseksi osaksi yksilön katsomuksesta. Kaikki se, mitä tutkija valitsee tutkittavaksi, liittyy suoranaisesti myös tutkijan omaan elämään. (Varto, J. 2005, 18.) Käsitykseni omasta positiostani tutkijana on muuttanut muotoaan eri vaiheissa tutkielman tekoa. Aihetta valitessani kiinnostuin sellaisista aiheista, joiden tarpeellisuuden nostamisen keskusteluun koin tärkeäksi. Aluksi sijoitin oman positioni tutkijana etäälle tutkimusaiheesta, ja koin pystyväni tarkastelemaan aihetta omien henkilökohtaisten kokemusteni ulkopuolelta. Tutkielman edetessä huomasin kirjallisuudessa yhteneväisyyksiä omaan lähipiiriini sekä historiaani liittyviin seikkoihin. Osittain tästä edellä mainitusta syystä johtuen kirjoitusprosessi kesti ajallisesti pitkään. Tämän tutkielman kirjoittaminen on toiminut osana omaa surutyötäni ja ollut luomassa ymmärrystä omia ja läheisten kokemia menetyksiä sekä niistä seuranneita suruprosesseja ja käytösmalleja kohtaan.

Koen aihevalinnan tutkielmalleni olleen hyvä ja ajankohtainen, sillä oman henkilökohtaisen tarpeeni lisäksi laajempi tarve tiedon lisäämiselle lapsen surun käsittelyyn on olemassa. Tutkijan positiota pohdittaessa voidaan ajatella, että tutkimuksen aikana tapahtuu eräänlaista tulkkiutumista, kun tutkimuskohde tulee tutkimuksen aikana tutummaksi ja läheisemmäksi. Tällöin monet tutkimuskohteeseen liittyvät tekijät ja tutkijan omat suhtautumistavat kohtaavat ja saavat uudenlaisen jäsenyyksen. (Varto, J. 2005, 112.)

Tutkielman luotettavuutta pohtien on hyvä ottaa huomioon käytettyjen lähdeteosten ikä. Osa käyttämästäni kirjallisuudesta on ollut jo kohtalaisen vanhoja. Iäkkäämpien teosten käyttö tässä tutkielmassa on ollut kuitenkin perusteltua, sillä surun kokeminen ja kuoleman kohtaaminen lähipiirissä ovat ilmiöinä sellaisia, jotka eivät vanhene. Olen pyrkinyt arvioimaan lähteiden luotettavuutta sekä käyttämään mahdollisimman luotettavia lähteitä. Työssä käytetyt iäkkäämmät teokset ovat aiheeseen liittyviä klassikkoteoksia, ja niiden sisältöä olen tarkastellut kriittisesti ja reflektoiden nykyiseen historialliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Tekstissäni olen käyttänyt varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016 –asiakirjaa (2016, OPH). Kirjoitusprosessin aikana on julkaistu päivitetty versio varhaiskasvatussuunnitelman perusteista, mutta koin luontevaksi ja perustelluksi käyttää johdonmukaisesti koko työni ajan vuoden 2016 versiota. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016 –asiakirjan mukaiset paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat ovat käytössä elokuuhun 2019 saakka, jonka jälkeen ne

päivitetään kansallisten varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2018) mukaisiksi. (OPH, 2019)

Tämä tutkielma on kandidaatin tutkielma, ja sen johdosta kirjallisuuden osalta tähän valittu otanta on suhteellisen suppea, eikä kaikkia lapsen suruun ja surevan tukemiseen liittyviä tekijöitä ole ollut mahdollista tai relevanttia tässä työssä käsitellä. Mahdollisena jatkotutkimuskysymyksenä koen mielenkiintoiseksi perehtyä aiheeseen syvemmin myöhemmin Pro gradu -tutkielmassa ja tutkia erityisesti varhaiskasvatuksen henkilökunnan kokemuksia omista valmiuksistaan kohdata sureva lapsi työssään.

8 Lähteet / References

- Ahonen, H. (2000). *Musiikki, sanaton kieli: Musiikkiterapian perusteet* (3. korj. p. ed.). Helsinki: Finn Lectura.
- Anttila, E. (2011). Taiteen tieto ja kohtaamisen pedagogiikka. In E. Anttila (Toim.), *Taiteen jälki: Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä* (pp. 151-171). Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Anttonen, M. S. (2016). *Kuoleman vaikeuden lievittäminen kuoleman todellisuuden kohtaavassa ja ohittavassa saattohoidossa: Substantiivinen teoria saattohoidosta potilaan, perheenjäsenen ja hoitohenkilökunnan näkökulmasta*
- Bendt, I., & Dalmo, T. (1999). *Kun pieni lapsi kuolee*. Helsinki: LK-kirjat.
- Dyregrov, A. (1989, suom. 1993) *Lapsen suru*. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto 1993
- Erkkilä, J. (2003). teoksessa Surevan lapsen kanssa. Holmberg, T., Holmberg, T., Niemelä, S., Ylönen, H., & Erkkilä, J. (2003). *Surevan lapsen kanssa*. Helsinki: SMS-tuotanto
- Griese, B., Burns, M. R., Farro, S. A., Silvern, L., & Talmi, A. (2017). Comprehensive grief care for children and families: Policy and practice implications. *American Journal of Orthopsychiatry*, 87(5), 540-548. doi:10.1037/ort0000265
- Hiltunen, H-R. (2016) LAPSEN JA NUOREN SURUN TUKEMINEN Opas lasten ja nuorten kanssa työskenteleville. Saatavana <https://www.nuoretlesket.fi/wp-content/uploads/2010/06/Lapsen-ja-nuoren-surun-tukeminen.pdf>
- Hunt, K. (2006). 'Do you know harry potter? well, he is an orphan': Every bereaved child matters. *Pastoral Care in Education*, 24(2), 39-44. doi:10.1111/j.1468-0122.2006.00369.x
- Itkonen, J. (2017). *Miten tunnistaa erityisessä tuen tarpeessa olevat surevat? Lapsen menettäminen ja suru*. Duodecim 2017;133:2110–5. Saatavana <https://kapy.fi/wp-content/uploads/2018/01/duo14018-julkaistaan-Aikakauskirja-Duodecimin-luvalla.pdf>
- Jarasto, P. (2002). Lapsen suru. Teoksessa S. Saarinen (toim.), *Kaikille tilaa riittää: Päivähoidon uskontokasvatus* (s. 53-59). Helsinki: Lasten keskus.
- Karila, K. (2016) Vaikuttava varhaiskasvatus. Tilannekatsaus toukokuu 2016. Raportit ja selvitykset 2016:6. Opetushallituksen julkaisuja. Saatavana [https://www.oph.fi/download/176638 vaikuttava varhaiskasvatus.pdf](https://www.oph.fi/download/176638%20vaikuttava%20varhaiskasvatus.pdf)
- Karila, K., Kosonen, T., Järvenkallas, S. (2017) *Varhaiskasvatuksen kehittämisen tiekartta vuosille 2017–2030: Suuntaviivat varhaiskasvatukseen osallistumisasteen nostamiseen*

sekä päiväkotien henkilöstön osaamisen, henkilöstörakenteen ja koulutuksen kehittämiseen Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:30. Saatavana <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80221/okm30.pdf>, viitattu 2.10.18

- Köngäs, M. (2018). *"Eihän lapsil ees oo hermoja": Etnografinen tutkimus lasten tunneälystä päiväkotiarjessa*
- Kokko, M. (2012). *Sureva mieli sanoin ja kuvin. Läheisensä menettäneen lapsen kokemus Riitta Jalosen ja Kristiina Louhen kuvakirjoissa*
- Kokkonen, M. (2017a) *Liikunta sosiaalista ja psyykkistä toimintakykyä edistävien tunne- ja ihmissuhdetaitojen tukijana; Teoksessa T. Jaakkola, J. Liukkonen & Sääkslahti, A. (Toim.), Liikuntapedagogiikka (2., uudistettu painos ed., pp. 1 verkkoinen). Jyväskylä: PS-kustannus.*
- Kokkonen, M. (2017b) *Ihastuttavat, vihastuttavat tunteet - opi tunteiden säätelyn taito.*
- Kullberg-Piilola, T. (2000). *Miksi tunnetaitoja tarvitaan?* Teoksessa A. Peltonen, & T. Kullberg-Piilola (toim.), *Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille* (s. 19-36). Helsinki: Kirjapaja.
- Kullberg-Piilola, T. (2000). *Pettymys ja suru -"musta tuntuu pahalle."* Teoksessa A. Peltonen, & T. Kullberg-Piilola (toim.), *Tunnetaitoja perheille ja kasvattajille* (s. 117-130). Helsinki: Kirjapaja.
- Kupila, P. (2011) *Varhaiskasvatuksen asiantuntijuus oppivassa työyhteisössä.* Teoksessa Varhaiskasvatuksen käsikirja
- Lamminmaki-Vartia, S., & Kuusisto, A. (2017). *Katsomustietoisuus varhaiskasvattajan ammatillisuuden ytimessä.* Teoksessa T. Haapsalo, H. Petäjä, P. Vuorelma-Glad, M. Sandén, H. Pulkkinen & I. Tahvanainen (Toim.), *Varhaiskasvatus katsomusten keskellä* (pp. 234 sivua). Helsinki: Lasten Keskus.
- Liikamaa, P. (2015). (Toim.) Suomen mielenterveysseuran SOS-kriisikeskuksen työryhmä (2015). *Suru.* Saatavana https://www.mielenterveysseura.fi/sites/default/files/materials_files/mieli_suru_nettil.pdf.
- Lindqvist, M. (2003). teoksessa *Surevan lapsen kanssa.* Holmberg, T., Holmberg, T., Niemelä, S., Ylönen, H., & Erkkilä, J. (2003). *Surevan lapsen kanssa.* Helsinki: SMS-tuotanto
- Löytönen, T., & Sava, I. (2011). *Taidepedagogiikka tarinoiden ja tunteiden tulkina.* Teoksessa E. Anttila (Toim.), *Taiteen jälki: Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä* (pp. 95-116). Helsinki: Teatterikorkeakoulu.
- Opetushallitus, 2018. *Määräys Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018,* Saatavana <https://www.oph.fi/download/195243/maarayskirje-suomi-varillinen.pdf>

Opetushallitus, *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016*, Saatavana http://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf

Ojanen, M., & Liukkonen, J. (2017). Liikunta ja psyykinen hyvinvointi. Teoksessa A. Sääkslahti, T. Jaakkola & J. Liukkonen (Toim.), *Liikuntapedagogiikka* (2., uudistettu painos ed., pp. 1 verkkoinen). Jyväskylä: PS-kustannus.

Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C. & Pavlidi, L. (2002). Supporting the bereaved child: Teacher's perceptions and experiences in Greece. *Mortality*, 7(3), 324-339. doi:10.1080/1357627021000025478

Piironen-Malmi, U., & Strömberg, S. (2008). *Välittämisen pedagogiikka*. Helsinki: Tammi.

Pihlaja, P. (2018). *Sosiaalis-emotionaalinen kehitys ja sen vaikeudet*. Teoksessa P. Pihlaja, & R. Viitala (Toim.), *Varhaiserityiskasvatus* (verkkoinen). Jyväskylä: PS-kustannus.

Pellikka, I. (2011) *Voiko uskontokasvatus kasvattaa?* Teoksessa Varhaiskasvatuksen käsikirja

Pentikäinen, J. (2003). *Kuoleman ja ruumiin käsittämisestä eri uskonnoissa*. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2003;119 (13):1281-1291 saatavana https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=onn00091

Petäjä, H. (2002). *Työntekijä kuolemakysymysten äärellä*. Teoksessa S. Saarinen (toim.), *Kaikille tilaa riittää: Päivähoidon uskontokasvatus* (s. 60-66). Helsinki: Lasten keskus.

Poijula, S. (2016). *Lapsi ja kriisi: Selviytymisen tukeminen* (3. uudistettu painos ed.). Helsinki: Kirjapaja.

Poijula, S. (2002). *Surutyö*. Helsinki: Kirjapaja.

Ranssi-Martikainen, H-L., Juvonen, R. (2002) *Jospa ukki nukkuukin?*

Saari, S. (2000). *Kuin salama kirkkaalta taivaalta – Kriisit ja niistä selviytyminen*

Salminen, A., (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus?*

Sava, I. (2007). *Katsomme – näemmekö?: Luovuudesta, taiteesta ja visuaalisesta kulttuurista*. Jyväskylä: PS-Kustannus

Takala, K. (2014) *3-4-vuotiaiden päiväkotilasten sosioemotionaalisten taitojen ilmeneminen ja arviointi liikunnassa*. University of Jyväskylä. Saatavana https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/45012/978-951-39-5915-9_vaitos24012015.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Uittomäki, S., Mynttinen, S., & Laimio, A. (2011). *Miten tukea lasta kun läheinen on kuollut? : Opas läheisille sekä lasten ja nuorten parissa työskenteleville*. Tampere: [KÄPY-Lapsikuolemaperheet].

Varto, J. 2005. Laadullisen tutkimuksen metodologia.

Vienola, V. (2011). Varhaisvuosien eettinen kasvatus. In E. Hujala, & L. Turja (Toim.), *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Ylimaunu, V., 2016. *Kuoleman esittäminen lastenkirjallisuudessa*

